

---

## КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ТЕХНІЧНИЙ СЦЕНАРІЙ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

*В.В. Онікієнко,  
доктор економічних наук, професор,  
Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України*

*Л.М. Ємельяненко,  
кандидат економічних наук,  
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України*

**Вступ.** Світова економіка в останні десятиріччя дедалі значніше підпорядковується законам економіки знань. Найрозвиненішими стають країни не стільки багаті на природні ресурси чи з великими обсягами виробництва, а з більш розвиненим науково-дослідницьким комплексом і з ефективнішою інвестиційною політикою.

Порівнюючи розвиток науки та інноваційної діяльності в Україні з тенденціями, що мають місце у США, РФ, країнах ЄС, Далекого Сходу, Південно-Східної Азії, слід зазначити, що Україна, на жаль, наближається до стану відсталої держави: неприпустимо затягуються інституційні перетворення системи науково-технічного і кадрового забезпечення економіки відповідно до умов світового ринку. Загрозливих масштабів набуло старіння наукових кадрів, критичної межі сягає зношеність парку наукового обладнання та матеріально-технічної бази науки, внаслідок чого наукова складова національної конкурентоспроможності неухильно знижується.

Державна інноваційна політика України виявляється в хаотичних діях і непослідовності. В базових секторах вітчизняної економіки давно переважають кланові інтереси найбільших олігархічних груп, які вирішують проблеми отримання надприбутків далеко не шляхом реалізації суперінноваційних проектів. Тоді як у розвинутих країнах державна політика переорієнтовується на використання наукових знань як головного ресурсу економічного зростання, науково-технічний потенціал України доведено нині до стану, за яким можуть статися незворотні зміни, що унеможливають його використання в інтересах інноваційного соціально-економічного розвитку суспільства.

**Постановка завдання.** Дослідження соціально-економічних проблем інноваційного розвитку суспільства є порівняно новим напрямом економічної науки. Засновниками

економічної теорії інновацій справедливо вважаються відомі у світі дослідники – М. Кондратьєв, Й. Шумпетер, Е. Хансен, Г. Менш, М. Туган-Барановський, К. Фрімен, Б. Твісс, А. Клайнхт, Ф. Хайек, А. Тойнбі, Ф. Бродел, Р. Камерон, П. Сорокін та ін.

Методологічні та прикладні питання багатопланової проблеми регулювання інноваційних процесів були і залишаються об'єктом наукових досліджень вчених України: В. Геєця, А. Гальчинського, С. Козьменка, В. Кузьменка, А. Кінаха, І. Макаренка, Л. Семіва, В. Семиноженка, О. Трофімчука та ін. Однак концептуальні питання формування інноваційної політики держави на етапі становлення постіндустріальної економічної системи є найменш дослідженими у вітчизняній науці, що можна вважати однією з причин неефективного використання інновацій як домінуючого фактора соціально-економічного прогресу країни.

За мету наукової статті обрано вирішення комплексу питань: з'ясування об'єктивних причин активізації інноваційної діяльності держави на етапі становлення економіки знань в глобальному масштабі; наукове обґрунтування посилення ролі інноваційного фактора для забезпечення соціально-економічного прогресу; визначення методологічних аспектів та формування концептуального сценарію розробки дієвої інноваційної політики України.

**Результати.** За період багатоаспектних соціально-економічних трансформацій в Україні науково-технічний прогрес і, відповідно, інновації не стали фактором росту, який мав би бути домінуючим. Згідно з даними спеціалістів Інституту економічного прогнозування НАН України, за випуском продукції 3-й технологічний уклад в Україні сьогодні становить майже 58%, 4-й технологічний уклад – 38% і лише 4% – 5-й технологічний уклад. За фінансуванням науково-технічних розробок ситуація така: майже 70% припадає на 4-й і 23% – на 5-й технологічні уклади. За інноваційними витратами основними є 4-й (60%) і 3-й (30%) уклади; частка 5-го укладу складає лише 8,6%. Що стосується інвестицій, які визначають майбутнє на найближчі 10–15 років, то 75% їх вкладається в 3-й технологічний уклад і тільки 20% та 4,5% – у 4-й і 5-й технологічні уклади відповідно [13, с. 351–352].

На жаль, базові елементи п'ятого, пріоритетного для інноваційного розвитку країни, технологічного укладу (продукція електронної промисловості, обчислювальна та оптоволоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, інформаційні послуги, роботобудування, видобуток і переробка газу) розвинені вкрай слабо. Те, що розвинуті країни в цих галузях уже домоглися істотної переваги над вітчизняними виробниками за рівнем якості та ціни, призводить до вторгнення зарубіжних технологій на український ринок і, в зв'язку з фактичною відсутністю на нашому внутрішньому ринку інституціональної та інформаційної структур трансферу технологій, блокує розвиток науково-технічного комплексу і прикладної науки, створює реальну соціально-економічну небезпеку виникнення технологічної залежності вітчизняної економіки від іноземних розробок [9, с.79–87].

В Україні кількість інноваційно активних промислових підприємств постійно скорочується. Освоєння нових видів техніки зменшилося з 9,4 тис. одиниць в 1995 році до 769 у 2004-му, тобто в 12 разів. До 2005 р. єдиними реально діючими і строго контрольованими державою інноваційними структурами в Україні були технопарки, діяльність яких до теперішнього часу не захищена в правовому порядку з причин відсутності відповідного дієвого законодавчого акту.

В Україні до цього часу не отримала достатнього розвитку інфраструктура фінансової підтримки науки та інноваційної діяльності. Ліквідовано Державний інноваційний фонд,

мізерні кошти виділяються для Державного фонду фундаментальних досліджень. Відсутні фонди підтримки наукових ініціатив, фінансово-кредитні компанії та венчурні фонди. Наявна податкова система в державі не стимулює залучення коштів комерційних банків і бізнесових структур на підтримку інноваційної діяльності (для порівняння, в Угорщині податкова пільга для фірм, що фінансують наукові дослідження і розробки, становить 200 відсотків) [8]. Залишається низьким престиж наукової праці та соціальний статус вітчизняних науковців. Якщо за останні 15 років кількість працюючих в інноваційній сфері у США і в Західній Європі збільшилася в два рази, в Південно-Східній Азії — в чотири, то в Україні вона скоротилася в три рази.

При першому ретроспективному розгляді інноваційної політики нашої держави створюється враження, що вона приділяє належну увагу цій сфері діяльності. Підтвердженням цього може бути пакет законодавчих актів [1–5, 10–11], що поповнюється новими документами практично щорічно протягом 10-ти останніх років. Однак ретельний аналіз показує: якщо в Програмі інформатизації на 1998–2000 рр. [5] чітко обумовлено напрями та виділено відповідні кошти (бюджет), то кожна з наступних Програм (1999–2001 рр.) [3], (2000–2002 рр.) [11] була все менш конкретна, декларативна, недостатньо підкріплена ресурсами. Зазвичай “дострокова” поява чергової версії Програми свідчить про зрив попередньої (судячи з “перехідних” розділів і пунктів). Понад те, лише в наступних документах питанням контролю (визначення відповідальних і контролюючих органів, регламенту) починає приділятися певна (акцентована) увага [3], що також є симптоматичним показником. У результаті, стратегічні рішення в сфері інноваційної діяльності не відпрацьовані та не можуть бути реалізовані через відсутність національного стратегічного “мозкового центру”; втрату актуального професійного потенціалу; відсутність умов для забезпечення спадкоємності стратегії та інструментів її реалізації, а також необхідного рівня фінансування. Згадані причини тією чи іншою мірою пов’язані з загальним станом справ в економіці та політиці України.

У законодавчо-програмних документах не простежується еволюція в концептуальних підходах до питань інноваційної діяльності (Закони “Про інноваційну діяльність” [2] та “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” [1]). Отже, ці документи ще не матимуть переломного (революційного) значення, оскільки для активізації широкомасштабного та прискореного інноваційного процесу необхідний нестандартний інноваційний підхід до організації та управління діяльністю самої галузі.

На даний час в Україні сформована певна інфраструктура управління інноваційним розвитком. Основні принципи стратегії інноваційного розвитку містяться в Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку [10]. Цим стратегічним документом передбачені, зокрема, механізми стимулювання інноваційної діяльності (податкові пільги і субсидії для інноваційних підприємств), інноваційна спрямованість діяльності фінансової та банківської сфер, створення відповідної структури органів державного управління наукою. Фінансова сторона державної інноваційної політики має забезпечуватися Державною інноваційною компанією. Інфраструктурна підтримка створення інтелектуальної власності є головним завданням Державного патентного відомства. Забезпечення об’єктивності процедури оцінки науково-технічних і інноваційних проектів здійснюється Центром наукової й науково-технічної експертизи. Однак аналіз результатів діяльності цих відомств, а також стану науково-технічної і інноваційної сфер економіки України призводить до висновку, що соціально-економічним заходам, які проведені державою щодо регулювання науково-технічної діяльності, не вистачає головного — системності.

В Україні відсутня ефективна система управління науково-технічним розвитком; здійснюються лише окремі заходи, не пов'язані між собою за цілями, виконавцями і ресурсами, що призводить до зниження технологічного потенціалу, занепаду науково-технічної сфери і, як наслідок, — до спаду промислового виробництва та зниження конкурентоспроможності на світовому ринку.

За даними ЦІПІН ім. Г.М. Доброва НАН України, показник, який відображає відносну частку нашої країни в групі країн, що мають результати реалізованих НДДКР за аналогічними напрямками, становить 1,75, а показник очікуваного соціально-економічного ефекту від ресурсів НДДКР, з урахуванням якості робочої сили, — 3,32. Аналогічні показники для Німеччини становлять, відповідно, 43,23 і 40,18, а для Росії — 7,83 і 11,44 [6, с.26]. Це свідчить про обмежені можливості України самостійно здійснити перехід до інноваційного розвитку.

Незважаючи на 15-літній період реформ, економіка України так і не змогла перейти на інноваційну модель розвитку. За цих умов необхідна розробка загальнодержавного концептуального сценарію науково-технічного, соціально-економічного і стратегічного прориву, заснованого на так званих “інвестиціях комплексного охоплення”, які включають капітальні вкладення в інноваційні технології і продукцію, менеджмент і післяпродажний маркетинг, кадри, корпоративні НДДКР, технологічні ринки, інноваційні банки і фонди, комунікаційний та інформаційний менеджмент.

На нашу думку, повинна з'явитися національна інноваційна концепція і стратегія її реалізації, яка відповідала б таким вимогам:

1. *Реалістичність і ситуативна гнучкість.* Це потребує формування групи розробників концепції з професіоналів з відповідними здібностями.
2. *Телеоцентричність.* Документ повинен чітко визначати зону інтересів усіх суб'єктів та їхню роль і перспективи у цьому процесі.
3. *Практичність.* Концепція має бути у формі бізнес-проекту і стати органічним елементом національної стратегії.
4. *Дієвість.* Базовий рівень концепції повинен бути сформований кількома бізнес-стратегіями, реалізація яких має координуватися для досягнення поставлених цілей.

Національна інноваційна концепція має визначати: основні цілі, завдання та роль інноваційної науково-технічної діяльності в соціально-економічному розвитку країни; форми і методи створення, підтримки та розвитку інфраструктури інноваційної науково-технічної діяльності; систему соціально-економічних та інших заходів, які стимулювали б наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність. Якщо концепція виконає своє першочергове завдання — стане ідеологічним документом, сформується умови для створення організаційної інфраструктури та перерозподілу концептуальних функцій серед активних суб'єктів інноваційної діяльності, якими повинні стати некомерційні утворення асоціативно-технологічного, фінансового і професійного типу.

Результатами реалізації проектного етапу розробки сценарію слід вважати: формування структури і правил процедурних взаємодій суб'єктів з профільними державними органами; забезпечення партнерських та кон'юнктурних зв'язків із зацікавленими суб'єктами інших сфер діяльності; запуск в дію фінансової, економічної, соціальної політики.

На наступному етапі передбачається розробка стратегії, для реалізації якої й формується інноваційна політика держави.

Державна інноваційна політика повинна визначити своєю метою розвиток і ефективне використання науково-технічного та інноваційного потенціалу, а також матеріальних і фінансових ресурсів, що спрямовуються на створення наукомістких технологій; сприяння розвитку ринку інноваційних проектів; випуск наукомісткої, конкурентоспроможної продукції та розширення за рахунок цього оподаткованої бази. При розробці державної інноваційної політики потрібно чітко усвідомлювати, що на рівні регіонів вона має здійснюватися відповідно до таких принципів:

- визнання соціальної значущості науково-технічної інноваційної діяльності, а також її визначального впливу на рівень і темпи розвитку ринку товарів та послуг, що забезпечують приплив фінансових і матеріальних ресурсів в економіку регіону;
- гласність вибору пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, механізмів формування та реалізації інноваційних програм і проектів, що виконуються в інтересах економіки регіону;
- інтеграція науково-освітньої, науково-технічної, інноваційної та інвестиційної діяльності з метою забезпечення їхньої комплексної взаємодії з виробництвом в умовах багатоукладної економіки;
- концентрація спрямованих на інноваційну діяльність ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку регіону;
- стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності через систему податкових та інших пільг;
- інтенсифікація розвитку інноваційного потенціалу науково-освітньої сфери регіону;
- створення умов для формування сучасних технологічних укладів у виробничих галузях регіону;
- консолідація зусиль органів державного управління і громадських організацій регіону для активізації науково-технічної та інноваційної діяльності;
- тендерність відбору пріоритетних інноваційно-інвестиційних проектів.

Реалізація концептуального сценарію розробки інноваційної політики залежить від врахування наступних соціально-економічних та організаційних факторів:

1. *Людський фактор* є найбільш важливим, а тому необхідне обов'язкове врахування не тільки професійних, ділових, а й певних світоглядних якостей робочої сили. Переважання монетарного мотиваційного стереотипу як основного рушійного мотиву діяльності видається недостатнім для досягнення цілей інноваційного розвитку [6, с.34].

2. *Цільовий фактор*. Вимагає відпрацювання системи цілей для потенційних учасників реалізації стратегії (аж до персоналій). Однак у цій системі комерційні цілі не повинні бути домінуючими, хоча вони є важливим життєво-технологічним чинником.

3. *Фінансовий фактор*. Необхідно забезпечити багатоканальне фінансування та при цьому – скорочення частки бюджетних асигнувань. В сучасних умовах вирішального значення повинно набути внутрішнє інвестування.

4. *«Фундаментальний» економічний фактор*. Потребує наявності комерційно само-

достатнього набору технологій та сервісів, що покликані стати ресурсно-діяльною віссю для забезпечення майбутньої динаміки концепції (“стратегічний сектор”). Сьогодні елементами “стратегічного сектору” можуть стати Інтернет-технології (їх скоординований, регульований та доцільний розвиток).

5. *Забезпечуючий фактор.* Передбачає врахування на тривалий період таких передумов, як політична та ситуаційна кон’юнктури, юридичне забезпечення, система професійних комунікацій, наукові контакти, професійна освіта та ін.

Концепція інноваційної діяльності, яка має бути обов’язково затверджена у вигляді правового акта у встановленому законом порядку, повинна визначити організаційні, правові та соціально-економічні умови науково-технічної та інноваційної діяльності, регулювати відносини між суб’єктами інноваційної діяльності та органами державної влади і бути спрямованою на створення умов розвитку і функціонування суб’єктів інноваційної діяльності. При цьому необхідно забезпечити дотримання субординації між законодавствами різного рівня та відповідність основним напрямам соціально-економічного розвитку країни. Концепція має стати логічним розвитком ідей, підходів, механізмів реалізації та системи заходів, що проголошені і здійснюються у межах чинної правової бази.

Необхідна державна підтримка виходу інновацій на зовнішні ринки, а також підтримка місцевих споживачів науково-технічної продукції, що сприяло б нарощуванню науково-технічного потенціалу. Адже наявні бюджетні кошти і міжнародні наукові гранти практично не в змозі забезпечити модернізацію морально застарілого наукового обладнання та досягнення прийняттого рівня оплати праці персоналу.

Відомо, що в економічно розвинених країнах основним рушієм інноваційних процесів є підприємства малого і середнього бізнесу. Тому, серед іншого, доцільно акцентувати увагу саме на цьому напрямі розвитку і організації інноваційної діяльності.

Варто зазначити, що єдиним ресурсом, який може забезпечити прискорений розвиток України, є інтелектуальний потенціал. Галузь вищої освіти інтенсивно розвивається. Разом з тим у концепції не повинно залишитися поза увагою значення місцевого наукового потенціалу для реалізації інноваційного сценарію розвитку. Слід чітко усвідомлювати, що навіть у разі експорту інновацій і добре розробленого промислового регламенту без наявності місцевих висококваліфікованих фахівців неможлива ефективна експлуатація технологій у зв’язку із соціально-економічними проблемами, які виникають щоденно, та необхідністю проведення модернізації промислових підприємств.

У концептуальному сценарії вагоме місце необхідно відвести вибору стратегічних партнерів України. У програмах довгострокового соціально-економічного розвитку найбільш прийнятним, на нашу думку, є принцип комплементаризму та економічної інтеграції з усіма суб’єктами.

При цьому треба керуватися національними інтересами, якими є пріоритетні напрями розвитку науки і техніки, стратегії розвитку галузей реального сектору економіки, в першу чергу високотехнологічних, підвищення ефективності результатів НДДКР та їх впровадження тощо [7, с. 10–12].

У концепції обов’язковим має бути розділ природоохоронних ризиків, врахування яких є необхідною умовою сталого розвитку. Важко очікувати великих інвестиційних вкладень у промисловість тієї країни, яка не добивається зниження природоохоронних ризиків.

Відповідно до загальноприйнятих методичних вимог щодо сценарно-програмної розробки концепції, в ній мають відобразитися також умови, ресурси та можливі способи вирішення проблеми, міститися запропонований перелік заходів, які необхідно здійснити в цих цілях у сфері науки, техніки, технологій та виробництва, а також в області організаційних, трудових, господарських і правових відносин. Конче потрібна оцінка можливих строків реалізації заходів, джерел фінансування, економічної та соціальної ефективності, як і відповідність програмних заходів екологічним та іншим вимогам.

**Висновки.** Успіх інноваційного процесу ще не є гарантією успішності подальшої інноваційної соціально-економічної політики. У разі, коли інновація переборює наявний спротив, і в наступний період традиційна економіка сприймає її – інновація набуває іншої якості: вона перестає бути інновацією, “стає на сторону” традиціоналізму, посилюючи його своїм потенціалом. Звідси, інноваційна політика вимагає відповідної стратегії – готовності до переходу із гребеня однієї інноваційної хвилі на гребінь іншої. Ця хвильова властивість циклічності інновації висуває особливі вимоги до попередньої підготовки цих хвиль інноваційної активності, з одного боку, і відповідного мистецтва інноваційної політики – з іншого.

Важливо, на нашу думку, передбачити та методологічно виключити небезпеку інноваційного розвитку держави за негативним сценарієм, коли інноваційний процес освоюється частково традиційним капіталом. Виявляється реальна загроза гальмування інноваційного процесу та посилення опору його розвитку. Така ситуація виникає, як правило, за характерних для нашої держави обставин через слабкість традиційної економіки, коли вона не в змозі витримати фінансового навантаження всього інноваційного процесу. Таким чином, концептуально в сценарії розвитку державної політики необхідно забезпечити комплексний вплив і на інновацію, і на традиціоналізм.

Найбільш едиктивним інструментом підтримки збалансованого розвитку та дієвим важелем комплексного регулювання слід вважати функціонування національної інноваційної системи (НІС). Створення НІС в Україні забезпечуватиме формування сприятливого для інновацій інвестиційного середовища, оскільки в рамках НІС можна органічно поєднати всі соціально-економічні складові інноваційного прогресу ( науку, освіту, систему фінансування наукових розробок та дослідно-конструкторських робіт, систему комерціалізації та захисту інтелектуальної власності). Крім того, в рамках НІС реальна можливість ефективної реалізації всієї потужності державної підтримки фундаментальних наукових досліджень, а також розширення можливостей фінансування інноваційної діяльності за рахунок приватних фінансових і нефінансових корпорацій.

Тому важливо усвідомити, що інноваційна політика держави може розглядатися як стратегія або набір стратегій реалізації інноваційних пріоритетів у рамках національної інноваційної системи.

### Джерела

1. Закон України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” (N 433-IV від 16 січня 2003 року) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – N 13, ст.93.
2. Закон України “Про інноваційну діяльність” (№ 40-IV від 4 липня 2002 року) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. – N 36, ст.266.

3. Закон України “Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 1999–2001 роки” (№ 914-ХІV від 13 липня 1999 року) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1999. – N 37, ст.335.
4. Закон України “Про національну програму інформатизації” (№ 74/98-ВР від 4 лютого 1998 року) із змінами (№2684-ІІІ від 13 вересня 2001 року) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. – N 1, ст.3.
5. Закон України “Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 1998–2000 роки” (№ 76/98-ВР від 4 лютого 1998 року), // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – N 27–28, ст.183.
6. *Инвестиционные решения и управления НТП: Монография* / Под ред. д.э.н., проф. С.Н. Козьменко. – Сумы: ИТД «Университетская книга»; ООО «КИК «Деловые перспективы», 2005. – 158с.
7. *Концепция межгосударственной инновационной политики государств-участников Содружества Независимых Государств на период до 2005 года* // Инновации. – 2001. – №7 (44). – С. 4–14.
8. *Макаренко И.П.* Проблемы инновационной политики в условиях реформирования экономики // *Экономист*. – 2005. – №4. – С.40–42.
9. *Малюта А.Н.* Система деятельности. – К.: Наукова думка, 1991. – 210 с.
10. *Постанова* Верховної Ради України “Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України” (№ 916-ХІV від 13 липня 1999 року) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1999. – N 37, ст.336.
11. *Онiкiєнко В.В.* Інноваційні фактори зайнятості // *Формування ринкової економіки: Зб. наук. пр. Спец. випуск до 100-річчя Київського національного економічного університету та 40-річчя кафедри управління персоналом. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії і практики.* – Т.3. – Регулювання соціально-трудова відносин на ринку праці. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 419–429.
12. *Постанова* Верховної Ради України “Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 2000 – 2002 роки” (N 1851-ІІІ від 6 липня 2000 року), інформаційна база даних законодавства України на офіційному веб-сайті Верховної Ради: [www.rada.kiev.ua](http://www.rada.kiev.ua)
13. *Економіка* України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозів.; Фенікс, 2003. – 1008с.

---

**Аннотация.** В статье обоснована реальная необходимость активизации инновационной деятельности государства на этапе становления экономики знаний в глобальном масштабе. Предложен концептуальный сценарий разработки государственной политики на основе формирования требований к национальной инновационной концепции, принципов и приоритетов реализации стратегии инновационного развития Украины.

**Summary.** In the article the real necessity of the state innovative activity activation on the stage of becoming of economy of knowledge on a global scale is grounded. The conceptual scenario of state policy development on the basis of forming of requirements to national innovative conception, principles and priorities of realization of innovative development strategy of Ukraine is offered.

*Стаття надійшла до редакції 20.11.2006 р.*